

СПОСОБИ ШАХРАЙСТВ В БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто особливості вчинення злочинів, що пов'язані з фінансовими шахрайствами у сфері банківського кредитування.

Ключові слова: злочини; фінансові шахрайства; банківські кредити; способи вчинення.

На даний час з впевненістю можна констатувати той фактор, що шахрайство відрізняється здатністю швидко змінювати форми прояву і проникати практично в усі сфери соціального життя та найбільшою мірою вразливим перед шахрайством виявився банківський сектор, незважаючи на те, що банки витрачають величезні кошти на підтримку власної безпеки свого майна і майна клієнтів. Швидка модернізація банківського сектора, обумовлена появою електронних систем взаєморозрахунків, викликала до життя десятки нових форм шахрайства, які вимагають адекватної правової (у тому числі кримінально-правової) оцінки. В останні десятиліття в банківському секторі набули поширення форми шахрайства, пов'язані з використанням телеграфних авізо, пластикових платіжних засобів, електронного підпису, електронних цінних паперів, віртуальних Internet-магазинів. Однак коло сучасних проблем боротьби з шахрайством у банківському секторі України сьогодні визначається не тільки появою великої кількості нових форм шахрайства, а й змінами в факторному комплексі даного виду злочинів, його глобалізацією та інтернаціоналізацією, тому шахрайство перетворилося в один з найбільш поширених видів корисливих злочинів.

Проблематика розкриття способів в банківській сфері досліджувалась у роботах: Д.В. Березіна, А.Ф. Волобуєва, О.В. Волохової, В.І. Гаєнка, В.П.Лаврова, В.Д. Ларичева, Т.А. Пазинич, Г.М. Спіріна, С.Ю. Шарова, Чернявський С.С., П.С. Яні та ін.

Тому цьому питання і на державному рівні приділяється увага, а саме: в Роз'яснювальному листі щодо окремих питань реєстрації договору кредитування (позики) в іноземній валюті резидента– позичальника нерезидентом– кредитором, забезпеченого гарантією (*Справа № 13–210/1994– 5926 14 квітня 2010 року*). Де зазначається, що з метою запобігання випадкам ша-

храйства з використанням банківських гарантій, що є забезпеченням виконання резидентами–позичальниками зобов'язань за договорами кредитування або позик в іноземній валюті, укладеними з нерезидентами– кредиторами, звертає увагу територіальних управлінь Національного банку України та банків на те, що є значиний ризик використання банківських гарантій з метою здійснення фінансового шахрайства на міжнародному рівні.

Підвищена суспільна небезпечність злочинів у банківській сфері визначається, насамперед, такими факторами. По-перше, злочини у ній негативно впливають на функціонування економічної системи держави. Банківська система перетворилася на центральну ланку технологічного ланцюга з відмивання капіталів, добутих злочинним шляхом. У багатьох випадках одержані злочинцями кошти переказуються за межі України, де зберігаються на незаконно відкритих рахунках. Таким чином, крім прямих збитків, спричинених банкові та його вкладникам конкретною злочинною діяльністю, державним інтересам завдається також величезна шкода у вигляді прискорення інфляційних процесів, знецінення національної валюти, що, зрештою, може призвести до ушкодження усієї кредитно-фінансової системи. По-друге, розслідування злочинів, вчинених з використанням окремих банківських операцій, у багатьох випадках ускладнюється тим, що його ефективному проведенню одночасно протидіють як злочинці, так і недобросовісні банкіри. По-третє, злочинна діяльність у банківській сфері характеризується різноманітністю, високоінтелектуальним характером, швидкою адаптацією злочинців до нових форм та методів підприємницької діяльності, що дозволяє відносити кримінальні справи про ці злочини до категорії особливої складності та вимагає від правоохоронців застосування новітніх знань і можливостей.

У історичному плані вчення про способи вчинення злочинів у кредитно-банківській сфері умовно охоплює два часові періоди- досліджує практику, характерну для системи господарювання та функціонування банківських установ за умов колишнього СРСР, другий – починаючи з 1991 р., коли в Україні почався процес формування нових правових і організаційних основ економічної та кредитно-банківської систем. Ще за умов існування системи банківських установ колишнього СРСР зустрічаємо спроби окремих авторів систематизувати способи (схеми) вчинення розкрадань грошових коштів в установах Держбанку. Вони підкреслюють, що найпоширенішим способом скоєння злочинів шляхом використання основних форм банківських розрахунків було розкрадання коштів з поточних і розрахункових рахунків господарських та інших організацій, розкрадання грошей з кас та сховищ банків, розкрадання шляхом використання операцій по внесках приватних осіб тощо. Специфіка функціонування банківської системи за радянських часів визначала «внутрішній» характер цих злочинів, оскільки їх суб'єктами у абсолютній більшості випадків були відповідальні банківські працівники, які іноді вступали у змову з працівниками господарських організацій. Звичайно, кримінально-правовою формою цих діянь були привласнення, розтрата та зловживання службовим становищем. Нові дослідження способів вчинення злочинів, що посягають на банківську систему, почалися одночасно з процесами реорганізації та утворенням системи комерційних банків. Аналіз типових ознак порушень, що мали місце у діяльності знов створеної банківської системи, ще на початку 1990-х рр. зробив Г. Матусовському та О. Буцану в спільній публікації вперше обґрунтовано розкрили способів зловживань, властивих корисливим порушенням правил банківських розрахунків та кредитування. Пізніше В. Попович за ознакою способу спробував розподілити злочини у банківській сфері на розкрадання, хабарі та інші суспільно-небезпечні корисливі посягання. Об'єктом пильного наукового аналізу в багатьох випадках ставали способи вчинення шахрайських посягань на кредитні ресурси банків, які були класифіковані авторами залежно від суб'єкта злочину (кредитор, позичальник), котрі діють самостійно або у змові. Вивчення слідчої практики, літературних джерел, у тому числі й зарубіжних, надає підставу вести мову про істотні зміни в механізмі скоєння розкрадань та інших посягань на кредитні ресурси банків. Вже майже десятиріччя розкрадання у сфері

підприємництва з використанням банківських установ є основним засобом нагромадження кримінального капіталу. В даний час серед злочинних посягань на економічні інтереси суб'єктів господарювання переважають шахрайські дії щодо заволодіння матеріальними цінностями, які належать фізичним та юридичним особам.

Наведемо декілька прикладів. І так, шахрайське отримання кредиту полягає в поданні неправдивих відомостей. Позичальник вже при оформленні кредиту передбачає не повертати його, має місце умисел на заволодіння майном або придбання права на нього вже в момент здійснення дій, які спричинили передачу цього майна. Введення в оману потенційними клієнтами банківських службовців здійснюється різними способами, які можуть бути об'єднані в дві групи: 1) шляхом використання спеціально створених для розкрадання кредитних ресурсів фіктивних підприємств; 2) шляхом фальсифікації документів та застосування інших прийомів обману, внаслідок чого клієнти кредитів вводяться в оману щодо можливостей та перспектив повернення отриманих коштів та якості забезпечення кредиту.

Використання фіктивних підприємств. Фахівці виділяє наступні типові прийоми створення фіктивних підприємств: 1. Створення підприємства по справжнім документами особами, які не мають намір займатися господарською діяльністю. Керівники такого, підприємства після отримання кредиту і його присвоєння уникають кредиторів. 2. Внесення до установчих документів, необхідні для реєстрації підприємства, перекручених відомостей про засновників (керівників). Часто для цих цілей використовуються втрачені або викрадені паспорти громадян. Після реєстрації фірми і отримання кредиту шахрай ховається. 3. виготовлення підроблених статутів, реєстраційних та інших документів з використанням справжніх печаток, ксерокопій дійсних документів та іншим чином. 4. Реєстрація підприємств на фіктивні адреси. Можливі різні модифікації даного прийому: при реєстрації лжефірм вказується неіснуючу адресу; зазначена в якості адреси квартири змінюється, продається; зміна орендованих як офіси приміщення без повідомлення реєстраційних, податкових органів, контрагентів за угодами; висновок за грошову винагороду усних угод з власниками квартир про використання їх адреси в якості юридичної адреси фіктивного підприємства. 5. Використання реквізитів ліквідованих

підприємств з отриманням шляхом обману згодою їх керівників. 6. Викрадення реєстраційних документів діючих підприємств та відкриття по них розрахункових рахунків у банку. 7. Створення або використання у цілях розкрадання кредиту легальних підприємств під тиском організованих злочинних груп. Керівники подібних підприємств, отримавши на вимогу злочинців банківську позику, передають її злочинцям або безпосередньо, або під виглядом виконання зобов'язань по угоді. 8. Реєстрація підприємств з неналежно оформленими, недійсними документами за змовою з посадовими особами державних органів, що здійснюють реєстрацію підприємств. 9. Використання для розкрадання кредитних ресурсів спеціально створених підприємств, що знаходяться під контролем керівника фірми-ссудоотримувача або пов'язаних з ним осіб. Одна з можливих схем розкрадання кредиту виглядає наступним чином: гроші витрачаються не на цілі, зазначені в кредитному договорі (наприклад, на розвиток виробництва), а на придбання різних цінностей для фірми – одержувача кредиту (дорогої оргтехніки тощо). Надалі керівник фірми, маючи намір привласнити отримані кошти, засновує ряд нових комерційних структур на своє ім'я або на ім'я своїх співучасників і передає ці цінності з балансу структури – одержувача кредиту на баланси нових структур. Тим самим ускладнюється встановлення приналежності цінностей та їх вилучення з метою відшкодування шкоди. З метою уникнення відповідальності на посади керівників підприємств або головних бухгалтерів підбираються некомпетентні особи, часто мають судимість або страждають психічними захворюваннями, які за певну винагороду підписують документи, необхідні для реалізації злочинних схем.

Фальсифікація документів та інші способи обману. Важливим елементом злочинних схем з присвоєння кредитних ресурсів банків є введення банківських службовців в оману щодо наявності або якості забезпечення кредиту і, тим самим, щодо можливості виконання боржником своїх зобов'язань у випадку неповернення кредиту.

Зловживання при використанні банківських гарантій та поручительств. Можна виділити наступний спосіб зловживання при даному способі забезпечення кредиту. *Фальсифікація.* Об'єктом фальсифікації часто є гарантійні листи. Для виготовлення підроблених гарантійних листів використовуються наступні прийоми: 1) використання викрадених бланків підприємств з

відтисками печаток; 2) використання викрадених або загублених печаток; 3) виконання через спілників відбитків справжній печатці на підроблене гарантійний лист одночасно з підробкою підписів керівників підприємства; 4) використання змонтованих ксерокопій бланків документів, відбитків печаток і підписів керівних осіб; 5) використання підроблених листів, завірених відбитками печаток зі старими назвами, реквізитами банком або їх філій. Злочинцями використовується також прийом надання поручительств неіснуючим (фіктивним) поручителем. У ряді випадків виготовлення і збут підроблених гарантійних листів банків і інших організацій здійснюється у формі бізнесу в значних масштабах. Подання до забезпечення повернення кредиту від імені солідних державних або комерційних структур гарантійних листів, отриманих неправомірним шляхом. Відомі випадки, коли злочинці переконують малознайомих або знайомих керівників банків, страхових організацій, інших кредитних організацій видати їм гарантію для отримання кредиту, мотивуючи це тим, що вже домовилися щодо отримання кредиту, а банківська гарантія потрібна лише для формальності і що підприємство в даному випадку не буде нести ніякої відповідальності. Отримавши гарантію, шахраї отримують позику і привласнюють її, після чого уникають від відповідальності.

Зловживання при використанні застави в якості забезпечення кредиту. Типовими варіантами подібних дій є: 1) представляється в якості застави неповноцінного майна, дійсна вартість якого не відповідає заявленій; 2) надання в якості застави майна, що не перебуває у власності одержувача кредиту; 3) надання в якості застави майна, на яке не може бути 4) звернено стягнення; 5) неодноразовий заставу одного і того ж майна. *Способом забезпечення повернення банківського кредиту* є страхування ризику неповернення кредиту. Розвиток цього способу забезпечення повернення кредиту пов'язане з вчиненням злочинів, пов'язаних з підробкою одержувачами кредитів договорів страхування та пред'явлення їх до банку як документи, що забезпечують зворотність одержуваних кредитних коштів.

Проаналізувавши дослідження проблеми класифікації економічного шахрайства у банківській сфері і способів його вчинення, наведемо загальну класифікацію [3, с. 144]: 1) вид банківських операцій, за допомогою яких вчинюється злочин (кредитні, розрахунково-касові, валютні, інвестиційні, операції з цінними паперами тощо); 2) характер

відносин суб'єкта злочину з банком (працівник, клієнт банку, стороння особа); 3) окремі механізми злочинної діяльності (використання підроблених документів, створення фіктивних підприємницьких структур, неправомірний доступ до комп'ютерних мереж, кримінальне банкрутство тощо).

Існують способи злочинної діяльності у сфері активних кредитних операцій [1, с. 324] : 1) шахрайське одержання банківського кредиту сторонніми особами охоплює шахрайські дії суб'єктів господарювання, спрямовані на незаконне одержання та нецільове використання банківського кредиту, їх використовують не працівники банківської системи, а інші особи немовби ззовні. Злочинність дій полягає у введенні в оману працівників банку шляхом надання завідомо неправдивої інформації про господарське становище суб'єкта підприємницької діяльності, фінансове становище особи чи характер забезпечення кредиту, оцінюючи яку, банк приймає рішення про надання кредиту та його умови (розмір і термін повернення, його забезпечення, розмір відсотків тощо). Обманні дії винні вчинює не лише з метою одержання кредиту, а для отримання пільгових умов кредитування (зменшення відсоткової ставки; відстрочення або розстрочки повернення грошей; видачі банком бланкового (незабезпеченого) кредиту або кредиту з неповним забезпеченням тощо). Основними способами, що найчастіше використовують для вчинення злочинів, є: використання підроблених документів для введення в оману представників банку-кредитора; створення та використання фіктивного суб'єкта господарювання. Основні способи вчинення фінансових шахрайств із використанням підроблених документів: застава неіснуючого або неліквідного майна (що є одним з найпоширеніших способів правового забезпечення виконання угоди в межах цивільно-правових відносин і широко застосовується в фінансово-господарській діяльності); відмова від виконання угоди (укладання угод (договорів, контрактів), які після отримання кредиту розривають, а отримані кошти переводять на рахунок інших суб'єктів підприємницької діяльності (які вказують у цьому самому листі).

2) шахрайське одержання банківського кредиту з використанням змови представників банку (кредитора) та особи (позичальника). Зловживаючи своїм службовим становищем, працівники банку можуть учинити низку незаконних дій: сприяють у наданні кредиту або пільгових умов кредитування шляхом порушення встановленої процедури чи неврахування встановлених вимог до позичальників; сприяють у відкладанні

строків повернення кредиту шляхом безпідставної пролонгації терміну дії кредитного договору; використовують різні механізми незаконної конвертації кредитних коштів або їх переказу за кордон; сприяють у неправомірному звільненні заставного майна, під яке одержано кредит; використовують різні засоби підмінювання документів або незаконного доступу до ЕОМ; надають тіньові кредити «своїм» суб'єктам підприємницької діяльності (які оформлені на підставних осіб, але є власністю посадових осіб банку); не бажаючи компрометувати банківську установу, приховують випадки зловживань або недбалості працівників установи, що призвели до не повернення кредитів; злочинці навмисно впроваджують у банківські структури «своїх» осіб з метою подальшого неконтрольованого отримання кредитів (зокрема й споживчих).

3) шахрайське одержання банківського кредиту працівниками банківської установи. Полягає у вчиненні шахрайств безпосередньо працівниками банківських установ, до яких відносять: видавання значних кредитів засновникам банку, що зрештою призводить до неплатоспроможності банку та заподіює збитки іншим клієнтам; незаконне кредитування «своїх» підприємств (відповідальні посадові особи банку входять до складу їх засновників або керівників); незаконне одержання працівниками банку кредиту на вигідних умовах тощо.

Зупинимося на розгляді способів, що скоюються з використанням сучасних інформаційних технологій [2, С.136]: підробка та використання пластикових платіжних карток та комп'ютерної банківської інформації. Поява і розповсюдження пластикових платіжних засобів в Україні зумовлені взаємною зацікавленістю в цьому держави і власника пластикових карток, тому що для держави це один з засобів зниження потреби в готівковій грошовій масі. Організації, що приймають до оплати картки, періодично інформуються емітентами про номери карток, визнаних недійсними, викраденими, загубленими, фальшивими. Список номерів таких карток називається «стоп-лист». При використанні картка перевіряється на дійсність її реквізитів за «стоп-листом» і за допомогою прокатного апарату. Реальну погрозу банківській індустрії пластикових платіжних засобів представляють і хакери. Вони можуть за допомогою спеціального програмного забезпечення визначати, а потім продавати номери діючих рахунків кредитних карток, а також поширювати паролі, ідентифікаційні номери, кредитну й іншу персональну інформацію через комп'ютерні мережі, чим роблять допомогу злочинцям в одержанні незаконного доступу до

кредитних бюро та комп'ютерних систем фінансових установ. Але найбільшу погрозу для системи платежів із використанням банківських пластикових карток представляє їх підробка. Цей вид злочинів розвивається найбільше динамічно і створює великі труднощі, як при розслідуванні, так і при підрахунку збитків. Злочинці використовують номери справжніх карток, причому власники карток навіть не здогадуються про це.

В даний час поширення одержали розкрадання в банківській діяльності з використанням електронно-обчислювальних машин (ЕОМ) або комп'ютерних мереж. Злочинці, скориставшись службовою можливістю для неправомірного доступу до комп'ютерної інформації фінансового характеру, зосередженої в обчислювальних центрах банківських установ, і виявивши пробіли в діяльності ревізійних служб, здійснюють кримінальні операції з зазначеною інформацією, що знаходиться в ЕОМ або на машинних носіях.

Основні способи комп'ютерних злочинів можна розділити на 4 основних групи [4]: 1. Перехоплення інформації: безпосереднє перехоплення, і електромагнітне перехоплення. 2. Несанкціонований доступ до інформації: «комп'ютерний абордаж», «містифікація», «маскування», «непостійний вибір», «за хвіст», «аварійний», «за дурнем», «пролом», «люк», «склад без стін», «системні роззяви». 3. Маніпуляції з інформацією: «троянський кінь в ланцюгах», «троянська матрешка», підміна даних, підміна коду, комп'ютерні віруси, «салями», «логічна бомба», «асинхронна атака», моделювання, «повітряний змій», «пастка на живця». 4. Отримання і використання інформації із злочинною метою: крадіжка програмного забезпечення, крадіжка устаткування за допомогою

комп'ютерних операцій, крадіжка грошей за допомогою отримання секретних кодів, крадіжка грошей шляхом комп'ютерного пересилання, крадіжка грошей шляхом маніпуляції з комп'ютером, внесення змін в програму.

Злочинна акція, по суті, складається з початку контактних дій правопорушника з ЕОМ або машинними носіями і зняття необхідної інформації або грошей з електронних рахунків клієнтів банку, їхнього безпосереднього присвоєння або переказу на рахунки «липових» організацій. Приховання такого злочину відбувається шляхом відновлення початкової програми, що зазнала змін в процесі злочинного доступу до банківської комп'ютерної інформації. Це звичайно буває під силу тільки фахівцям дуже високої кваліфікації і ступеня доступу до банківського програмного забезпечення.

Таким чином, розкрито особливості вчинення шахрайств у сфері банківського кредитування в сучасних умовах.

Література

1. *Чернявський С.С.* Фінансове шахрайство і методологічні засади розслідування: [монографія] / Чернявський С. С. – К.: Хай-Тек Прес, 2010. – 624 с.
2. *Ларичев В. Д., Спирин Г. М.* Коммерческое мошенничество в России. Способы совершения. Методы защиты. – М., 2001.- 256с.
3. *Сатуев Р. С., Шраер Д. А., Яськова Н. Ю.* Экономическая преступность в финансово-кредитной системе. – М., 2000.- 272с.
4. *Джужа О., Голосніченко Д., Чернявський С.* Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності: кримінологічний аналіз. // Право України, 2000, № 11. – С.36.

О.В. Крышевич

Способы мошенничеств в банковской сфере: криминально-правовой аспект
Рассмотрены особенности совершения преступлений, связанных с мошенничеством в сфере банковского кредитования.

O.V. Krishevich

Methods of swindles in the bank sphere: criminal-legal aspect
The peculiarities of committing crimes related to fraud in bank lending.